

І.С. Варняк

ХУДОЖНЄ СПРИЙНЯТТЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ВИСОКОМОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Реформування сучасної системи освіти в Україні потребує активізації творчого потенціалу особистості, зміни ідеалів, розвитку художнього сприйняття і художнього смаку, ціннісних орієнтацій у сфері мистецтва. В умовах ствердження державності, коли головним чинником української спільноти є значимість людської особистості, проблема цілеспрямованого збагачення художніх вражень особистості шляхом сприйняття найкращих творів мистецтва набуває особливої актуальності. Необхідно зазначити, що «чуттєве сприйняття» є основою культури і моральності особистості. Глибоко усвідомлений світ художніх цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає можливість розвивати у молодій людині свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати, формувати себе як емоційну і розумовувальову особистість, піднести гідність людини, зробити її шляхетною, укріпити в ній віру у свої внутрішні сили, у своє велике призначення. Мистецтво і мораль мають єдину мету — удосконалення особистості. За своєю природою сутність мистецтва глибоко гуманістична так як у центрі його інтересів завжди стоїть людина. Потреба у самопізнанні та самовизначенні характеризує ставлення молоді людини до зовнішньої дійсності: у навколишньому середовищі вона неодмінно шукає матеріал для побудови свого світогляду. Одним з таких матеріалів і є мистецтво – одна з форм пізнання дійсності, яка забезпечує різнобічний і добродійний вплив на свідомість людини, тобто виступає як джерело пізнання, духовного збагачення і формування її світогляду. Безумовно, такий складний процес потребує пошуків оптимальних методів і форм роботи у залученні молоді особистості до цінностей світової художньої культури.

Найважливішим внутрішнім рушієм самого існування, історичного розвитку та соціально значущого впливу мистецтва є його сприйняття, що

становить основну ланку художньо-освітньої практики. Воно забезпечує можливість і способи прилучення молоді до образного змісту художніх творів, відіграє суттєву роль у реалізації творчої діяльності слухача, глядача, виконавця, художнього критика, педагога мистецьких дисциплін, тому розвиток здатності до художнього сприйняття як професійного, так і аматорського, є невід'ємним аспектом збагачення художньої культури суспільства та удосконалення мистецької освіти. Необхідним завданням освіти, у даному контексті, виступає розвиток культури художнього сприйняття, тобто розвиненої у суб'єкта здатності осягнути і оцінити, емоційно пережити і осмислити те, що сприймається. Метою даної статті є розкриття проблеми художнього сприйняття як важливого чинника розвитку моральності особистості.

Важливим моментом розвитку особистості виступає її висока моральна свідомість. Ця якість наділена естетичним ставленням людини до світу. В свою чергу, естетичне приймає форму моральності, виступаючи як мета і засіб задоволення особистих потреб. Тому цілісна моральність є істина і естетична міра міжособових і суспільних відносин, а моральна особистість реалізує її в своїй практичній діяльності, світосприйманні, емоційних переживаннях, в намірі удосконалювати себе. Даний висновок віддзеркалює природу морального та естетичного і вказує на їх відношення.. Естетичне (мистецтво) формує високий рівень духовних якостей (естетичну свідомість), тобто духовний потенціал, на ґрунті якого плекається емоційність і чуттєвість. Естетичні почуття особистості стають чуттєвим індикатором і допомагають визначити користь або шкоду того чи іншого явища, виступають збудниками поведінкових реакцій. Людина, яка закохана в красу, насолоджується нею, підсвідомо переймає потребу високої моральності. Саме такий рівень моральності починається тоді, коли поведінкою особистості керують не стільки примусові моральні почуття, чи знання поведінкових норм, скільки естетичні ідеали, смаки, оцінки; коли гарний вчинок стає не моментом самозакоханості, а приносить естетичну радість.

Вище викладене дозволяє визначити, що у руслі вивчення моральності особистості чільне місце належить проблемі художнього сприйняття. Згідно з висновками філософів (А.Я. Зись, Б.Г. Лук 'янова, М.Ф. Овсяннікова, П.В. Соболева, В.М. Хотинської та інших), художнє сприйняття виступає як процес відображення людиною творів мистецтва і являється результатом активної духовної діяльності суб'єкта. Особливість такої діяльності полягає у формуванні естетичних емоцій і смаку, тому потребує напруженої духовної праці та співтворчості. Вчені звертають увагу на моральну світоглядну спрямованість художнього сприйняття та суперечливий характер емоційно естетичних реакцій; ті почуття, яких набуває особистість у даному процесі, закладають підмурок знань людини про світ і про себе, очищають її емоції від хаосу і смуги.

Оскільки чуттєва сфера є основою художнього сприйняття, виникає необхідність її розвитку. Б.М.Теплов вважав, що " художнє виховання завжди включає в себе виховання здібності сприйняття", причому, "художньо повноцінне сприйняття мистецтва – це активна діяльність, більш того, – це "вміння", якому треба вчитися". Сприйняття мистецтва, за своєю природою – творчий актив. Він характеризується інтенсивністю творчого переживання, співучастю реципієнта. Сприяє розширенню і збагаченню його особистого досвіду художнього бачення світу. Але спроможність до сприйняття мистецтва і пізнання його не дається людині від природи, вона формується і розвивається у процесі тривалого системного виховання. Так, Л. С. Виготський підкреслював, що для сприйняття мистецтва необхідно "творчо подолати своє особисте почуття, знайти його катарсис, і лише тоді дія мистецтва проявиться повністю" [2, с.237-238]. Визначаючи мистецтво як концентрацію життя, Л.С.Виготський будує свою модель художнього сприйняття, до якого входять такі компоненти: художнє почуття, уявлення, свідомість. На думку вченого, "розумні емоції" мистецтва виникають у процесі творчості і переробки певних життєвих почуттів. Концепція Л.С.Виготського – це, перш за все, індивідуально психологічне сприйняття художніх цінностей, коли вступають до взаємодії

мистецтво і особистість як соціальні сутності, як різні соціальні структури. Розкриття специфіки художнього сприйняття допомогло вченому окреслити його велику соціальну значущість, як узагальненої техніки почуттів, знаряддя суспільства, за допомогою якого воно залучає до соціального життя найбільш інтимні і найбільш особистісні сторони нашої суті [10; с.317].

Спираючись на методологічні основи теорії Виготського, сучасні педагоги і психологи поглиблюють і поширюють дослідження проблеми художнього сприйняття. Так, у конкретно-історичному і соціальному аспектах рекомендує розглядати означену проблему Б.С. Мейлах, звертаючи увагу саме на його історичну рухливість [6, с.219]. В свою чергу, О. О. Мелік-Пашаєв [7, с.36] вважає, що художнє сприйняття – це здатність осягнути твір мистецтва як зоровий образ неповторного ідейно-емоційного змісту. На думку Б. Юсова «сприйняття і аналіз художніх творів об'єднує здатність до співпереживання, тобто до емоційної чуйності; наявність певного об'єму знань і уявлень про мистецтво; здатність розуміти форму художніх творів; переносити оцінки і художні судження на сприйняття явищ дійсності та інших видів мистецтва»[9, с.167].

Ягункова В.П. називає два психологічних типи сприйняття: 1) характеризується відносним переважанням наочно-образних елементів в сприйнятті; 2) характеризується відносним переважанням словесно-логічного компоненту [10].

Вивчення проблеми дозволило І.Левшиній виділити три типи художнього сприйняття: саму дію (що і де відбувається); емоційну тотожність (мені подобається, я поділяю точку зору); осягнення авторської концепції. При цьому, типи сприйняття, на думку дослідниці, залежать від рівня реципієнта, його підготовленості до процесу художньої співтворчості. Аналізуючи означену проблему, М. П. Стафецька застерігає, що масовий тип сприйняття відрізняється від "еталонного" рівня і в такому процесі мистецтво не реалізує свої культурні функції, а виступає як прагматично-прикладний засіб, що задовольняє буденно-побутові потреби людини.

На концептуально-методологічних засадах психологів провадилися педагогічні дослідження проблеми художнього сприйняття. Так, співробітники науково-дослідного Інституту художнього виховання АН Росії виділили такі етапи засвоєння творів мистецтва:

- первісне сприйняття, яке пов'язане з відтворенням у свідомості, уяві художніх образів;
- активне духовне переживання, що здійснюється у єдності з самовираженням;
- наукове осягнення художньої дійсності;
- повторне і, разом з тим, нове, на більш глибокому рівні сприйняття і розуміння образів, засвоєння твору.

Під час художнього сприйняття, тобто розуміння у творах мистецтва не фабули, а його смислу, не тексту, а підтексту; використання відомого в мистецтві методу аналізу частини і цілого. Аналіз будь-якого твору один: від сприйняття, розуміння частини, окремої деталі художнього явища до охоплення цілого загального художньо-естетичного задуму з поступовим проникненням у більш глибокі його надра. Інтегративний підхід на основі формування синтетичних образів під час сприймання дає можливість у процесі художньо-творчої діяльності зробити установку на духовний, моральний підтекст через чуттєві художні образи як частини цілого. Такий підхід принесе у кожному діяльності творче начало і допоможе сформувати чуттєве ставлення до світу як основи духовно-морального сенсу життя.

Аналіз наукової літератури відносно проблем художнього сприйняття на рівні філософських та психолого-педагогічних досліджень дає загальне уявлення про даний процес, як здатність особистості до сприйняття творів мистецтва. Ця здатність потребує від людини вміння включати до процесу емоційно-чуттєву сферу, власний духовний та інтелектуальний потенціал, усвідомлювати умовність та життєподібність мистецтва. При цьому, слід підкреслити ще одну особливість процесу художнього сприйняття, а саме, — наявність індивідуального характеру сприйняття. Відомо, що один і той же художній твір не може створювати однакову художню свідомість, не стає

умовою появи абсолютно ідентичних почуттів, сприймань, смаків, відношень. Залежність полягає в особливості життєвого досвіду кожного, моральних переконань, рівня естетичного смаку і потреб, від особистих психологічних якостей.

Провідну роль у художньому сприйнятті виконує сам твір: значність його художнього змісту, коло ідей і відчуттів, які воно викликає. «Змістовний відгук, що збагачує духовний світ людини, може викликати тільки справжній витвір мистецтва», – наголошує П.М.Якобсон [11, с.37-38].

Сприйняття твору мистецтва передбачає як сприйняття його змісту (що зображено), так і форми (як зображено), що породжує відповідні емоції (емоції форми і емоції змісту). На це звернув увагу Л.С.Виготський. У праці «Психологія мистецтва» він висуває ідею подолання матеріалу (змісту) твору художньою формою: «Тільки в даній своїй формі художній твір здійснює свій психологічний вплив. Інтелектуальні процеси виявляються тільки частковими і складовими, службовими і допоміжними в тому зчепленні думок і слів, яке і є художня форма». «Основою естетичної реакції, – пише Л.С.Виготський – є викликані мистецтвом афекти, що переживаються нами зі всією реальністю і силою, але знаходять собі розряд в тій діяльності фантазії, якої вимагає від нас кожен раз сприйняття мистецтва. Завдяки цьому центральному розряду надзвичайно затримується і пригнічується зовнішня моторна сторона афекту, і нам починає здаватися, що ми переживаємо тільки примарні почуття. На цій єдності почуття і фантазії і засновано будь-яке мистецтво. Найближчою його особливістю є те, що воно, викликаючи в нас протилежно спрямовані афекти, затримує теж завдяки початку антитези моторний вираз емоцій і, зіштовхуючи протилежні імпульси, знищує афекти змісту афектами форми, приводячи до вибуху, до розряду нервової енергії. В цьому перетворенні афектів, в їх самозгорянні, у вибуховій реакції, що призводить до розряду тих емоцій, які тут же були викликані, і полягає катарсис естетичної реакції» [2, с.262-263].

У процесі сприйняття художнього твору відбувається його інтерпретація. Кожна деталь твору набуває для реципієнта особливого, символічного значення, допомагає усвідомити зміст зображеного, тож розглядається більш уважно, диференційовано, ніж у життєвих ситуаціях. З точки зору психології, художня деталь виконує функцію стимулу (подразника), що впливає на нашу свідомість, актуалізує попередній життєвий і мистецький досвід, викликає певний асоціативний ряд, пробуджує почуття, оцінюється, інтерпретується.

Емоції, які ми отримуємо в процесі естетичного сприйняття, кардинально відрізняються від емоцій, що народжуються за звичайних життєвих обставин. Такі емоції «переживаються в особливому контексті свідомості» [11, с.59]. П.М.Якобсон зазначає, що «печаль, обурення, смуток, які виникають при сприйнятті витвору мистецтва, забарвлюються інакше, ніж тоді, коли вони виникають в контексті реальних людських відносин». Але естетичні почуття можуть з'явитися лише за таких умов, коли людина віддається враженню від споглядання витворів мистецтва, готова «співпереживати» з тим, що там зображено. Естетичні почуття мають специфічні якості. По-перше, вони виникають тільки в контексті художнього сприйняття, мають певні особливості їх переживання. Людина усвідомлює, що тільки «співпереживає», а не є учасником подій. Естетичні емоції не пригнічують людину, як, скажімо, реальний жах, а переживаються з елементом відомої відчуженості. По-друге, не дивлячись на всю різнобарвність естетичних емоцій, на їх різний зміст і силу, в них завжди присутня естетична радість, естетичне задоволення. Усвідомлення людиною обумовленості своїх переживань контекстом сприйняття не виключає можливого впливу цих емоцій на людину. Говорять про «заражуваність» естетичних переживань, їх очищаючу дію. Під впливом естетичних почуттів людина здатна відчувати душевне очищення від дрібних себелюбних прагнень і почуттів – катарсис. «І в цій очищаючій дії від різних переживань, що виникли від сприйняття твору мистецтва, – пише П.М.Якобсон, – полягає особлива

радість, радість незвичайного пізнання, що з'являється в процесі художнього сприйняття» [11, с.61].

Таким чином, «в процес переживання з приводу сприйнятого включається вся людина з властивими їй оцінками, ідеалами, моральними переконаннями, уявленням про своє призначення. І все це пожвавлюється (актуалізується) під час процесу художнього сприйняття, народжує живе ставлення до сприйнятого». Разом з тим це ставлення теж може в свою чергу змінитися під впливом отриманого враження від споглядання краси мистецтва.

Конкретний процес сприйняття витвору мистецтва у всіх людей має індивідуальний характер, відрізняється як за рівнем емоційної сприйнятливості, так і характером змісту уявлень, що виникають у процесі сприйняття одного й того ж твору мистецтва. Це залежить від багатьох факторів: емоційного досвіду людини, інтересів, естетичного смаку, властивого людині типу сприйняття, рівню емоційного розвитку людини, фізичного й психологічного стану в момент сприйняття, умов, за яких протікає цей процес, установки на сприйняття, здатності людини до повноцінного сприйняття творів мистецтва.

Відомо, що людина тільки в певному віці здатна сприймати твори мистецтва як такі. В ранньому віці дитина не має уявлення про предмет мистецтва. Розвиток сприйняття предметів мистецтва проходить у процесі зростання дитини ряд етапів. У переддошкільному віці дитина сприймає витвір мистецтва не як зображення, а як реальність. Дошкільник молодшої групи усвідомлює, що картина є зображення, але виявляє до неї дійове ставлення: торкається, гладить тощо. Діти цієї вікової категорії отримують яскраві враження від картинок, але для них це всього лише чуттєві якості речей, а не твір мистецтва. Подальший розвиток культури художнього сприйняття пов'язаний із опануванням мови мистецтва, отриманням специфічних знань, накопиченням досвіду спілкування з мистецькими

творами, формуванням художнього смаку, пробудженням інтересу до художнього пізнання.

Розмірковуючи над можливостями розвитку художнього сприйняття, П.М.Якобсон зазначає: «Для зростання художнього сприйняття важливо виникнення уміння подумати про нього, оцінити його і відповідним чином віднестися до тих або інших епізодів, частин, елементів художнього твору, але не менш важливо не втратити при цьому здатності безпосередньо віддатися враженню від твору, здібності віднестися до нього цілісно» [11, с.77].

Отже, художнє сприйняття має свої особливості, пов'язані з умовним характером мистецтва та установкою на отримання позитивних емоцій від спілкування з твором мистецтва. Воно напряду залежить від культури реципієнта, його естетичного досвіду, особистісних якостей і установок; умов сприйняття і якостей самого художнього твору. Так, розвинуту у морально-естетичному плані особистість характеризує наявність гуманістичних якостей і почуттів, що складають морально-естетичну свідомість: сталий інтерес до мистецтва, вихований художній смак, розвиненість творчих здібностей, грамотне судження про твори мистецтва, можливість самостійно і об'єктивно оцінювати його моральний зміст і, як результат, – будувати своє життя адекватно вищим нормам людської моралі і естетичної довершеності.

1. Беляева-Экземплярская С.Н. О психологии восприятия музыки, – М.: Русский книжник, 1924. – С. 62.
2. Выготский Лев Семенович. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. Изд. 5. Испр. и доп. Комментарии Вяч. Вс. Иванова и И.В. Пешкова. – М.: Лабиринт, 1997. – 416 с.
3. Зеленский В. Послесловие // Юнг К.Г. Аналитическая психология. – М., 1995. –291 с.

4. Ищук Г.Н., Кедрова М.М. Восприятие художественной литературы в комплексном изучении // Проблемы комплексного изучения восприятия художественной литературы. Сборник научных трудов. – Калинин: КГУ, 1984. – С. 3-8.
5. Ключек Г.Д. Поетика і психологія. – К.: Т-во «Знання» УСРС, 1990. – 48 с. - (Сер. 6 «Духовний світ людини»; № 7).
6. Мейлах Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие. – М.: Искусство, 1985. – 318с.
7. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Искусство, 1981. – 96с.
8. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. - 2-е изд., испр. И доп. - М.: Политиздат, 1990. -494с.
9. Юсов Б.М. Проблема художественного воспитания и развития школьников. – М., 1984. – 158с.
10. Ягункова В.П. Индивидуально-психологические особенности школьников, способных к литературному творчеству // Развитие способностей школьников. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963 г.
11. Якобсон Павел Максимович. Психология художественного восприятия. – М.: Искусство, 1964. – с.285.

Стаття присвячена проблемі художнього сприйняття як важливої складової процесу розвитку високоморальної особистості, визначено структуру і особливості сприйняття художнього твору.

The article is reveal the problem of artistic perception like important component of development of moral personality. The article is describe a structure and features of work of art perception.

Ключові поняття: художнє сприйняття, художній смак, твір мистецтва, естетичне почуття і переживання, катарсис, естетична і моральна свідомість.

Key words: the artistic perception, the artistic taste, the work of art, the aesthetic feeling and emotional experience, aesthetic and moral consciousness.

Заявка

для участі у другій Міжнародній науково-практичній конференції
«Духовність у становленні та розвитку громадянської особистості»

(1-2 жовтня 2009 року, м.Суми)

1.Прізвище, ім'я та по-батькові – Варняк Ірина Сергіївна

2. Науковий ступінь – магістр психології, аспірантка I року навчання.

3.Місце роботи, посада – Херсонський державний університет, асистент кафедри психології та педагогіки мистецької освіти.

4.Адреса – м. Херсон, проспект Текстильників 3 кв. 42.

5.Телефон – 8-066 395-05-61

6.E-mail – irhen0105@yandex.ru

7.Форма участі в конференції – тільки публікація матеріалів.

8.Повна назва теми доповіді – Художнє сприйняття як складова процесу розвитку високоморальної особистості.